

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبائی

hcwconf.ir

آسیب شناسی اخلاقی کارگزاران حکومت دینی در نهج البلاغه

مسعود پارسامهر^۱

۱-دانشگاه پیام نور، اردستان، masoud.parsamehr.1366@gmail.com

چکیده:

شرایط و مقتضیات سیاسی در هر عصری ایجاب می‌نماید که محققان در پی پاسخگویی به مسائل و مشکلات زمانه خود برآیند و این پژوهش نیز، با ارائه تصویری از اندیشه سیاسی بلند امام علی علیه السلام و عملکرد ایشان در ارتباط با مردم، در صدد پی بردن به سیرة علوی در عرصه سیاست عصر امروز می‌باشد. از آن جا که سیاست، عرصه‌ای آفت خیز است که اگر با حراست نفس و حاکمیت اخلاق همراه نباشد، مدیران و کارگزاران جامعه را در دام آسیب‌های اخلاقی گرفتار می‌نماید؛ لذا هدف پژوهش این است تا با الهام از کلام امام علی (ع) در نهج‌البلاغه و با عنایت به رویکردهای حکومت علوی، دریچه‌ای نو به سوی مدیران و کارگزاران جامعه، جهت شناخت آسیب‌های اخلاقی در عرصه سیاست و اجتماع، و تلاش در رفع این آسیب‌ها، گشوده شود. روش مطالعه در این پژوهش، توصیفی - تحلیلی بر اساس رویکرد کتابخانه‌ای بوده است. این پژوهش از میان انواع آسیب‌ها، آسیب‌های اخلاقی کارگزاران و مسؤولان حکومت دینی را با تأکید بر نهج‌البلاغه بررسی کرده است به این نتیجه رسید که مهمترین آسیب‌ها و آفات اخلاقی کارگزاران حکومت دینی عبارت است از: تکبر؛ دنیادوستی؛ خشونت و ستمگری. عوامل مؤثر در ایجاد این آسیب‌ها، عجب، ضعف شخصیت، جهل، هوای نفس و قدرت زدگی ناشی از به دست آوردن منصب حکومتی است. راههای پیشگیری و مقابله با آسیب‌های اخلاقی کارگزاران، سفارش حاکمان و مدیران ارشد به تواضع و فروتنی، زهدگرایی، مدارا و خوشرفتاری و عدالت‌گرایی و التزام به واجبات دینی است.

واژگان کلیدی: آسیب شناسی اخلاقی، کارگزاران، نهج‌البلاغه، حکومت دینی.

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

۱- مقدمه:

هر قدرت سیاسی پس از شکل‌گیری با آسیب‌های مختلفی از جمله آسیب‌های اخلاق سیاسی مواجه می‌باشد لذا کارگزاران هر حکومت، اعم از دینی و غیردینی، به همان میزان که از منصب و اختیارات و امکانات حکومتی برخوردارند؛ در معرض انواع آفات و آسیب‌ها نیز قرار دارند.

یکی از مهمترین ارکان سیاسی- اجتماعی حکومت، کارگزاران هستند که به دلیل جایگاه و نقش ویژه‌ای که در حکومت دارند، به همان اندازه، در معرض آسیب‌های اخلاقی بیشتری قرار دارند. از این رو، شناسایی این آسیب‌ها، عوامل مؤثر در ایجاد آنها و راهکارهای پیشگیری و مقابله با آنها از مسائل حائز اهمیت در اندیشه‌های سیاسی معاصر است. بدون شک، آسیب‌پذیری کارگزاران، ضمن اینکه تأثیرات منفی بر عملکرد آنها دارد؛ موجب تباهی و انحراف حکومت نیز می‌شود.

قرار گرفتن افراد در مناصب حکومتی و در پی آن، امکانات، اختیارات، فرصت‌ها و توانایی‌هایی که به واسطه انتصاب در بخشی از حکومت، در اختیار ایشان قرار می‌گیرد؛ حاکمان و کارگزاران را در معرض انواع آفت‌ها و آسیب‌های فراوانی قرار می‌دهد.

در منطق اسلام، حاکمان و کارگزاران اسلامی باید از روی ملاک‌ها و معیارهای اخلاقی انتخاب شوند. اداره صحیح جامعه اسلامی تنها با تقواگرایی، عبادت، بندگی و خودسازی امکان‌پذیر است. روشن است که غیرمعصوم ممکن است در این راه با لغزش‌هایی مواجه گردد و مسیر حرکت نظام با دگرگونی‌ها و انحرافات روبه‌رو شود. از این رو، یکی از کارهای مهم و اساسی، شناخت آسیب‌ها و راه‌های رفع آن است.

حاکمان و کارگزاران در منصب و جایگاهی که قرار دارند از آسیب‌ها و آفت‌ها در امان نبوده و همواره در معرض انواع آسیب‌ها قرار دارند. مجموع آسیب‌ها و آفت‌هایی که حاکمان و کارگزاران را تهدید می‌کند، به دو دسته اخلاقی حاکمیتی و اخلاقی شخصیتی تقسیم می‌شوند. رویکرد دینی اسلام در شناسایی آسیب‌ها و نقش آنها در آسیب‌رسانی، توجه به سعادت‌محوری به معنای کامل کلمه می‌باشد.

در قرآن و حدیث، به ویژه سیره‌قولی و عملی امیرالمؤمنین(ع)، اشارات و بلکه تصریحات بسیاری درباره عوامل آسیب‌رسان به عملکرد شایسته کارگزاران حکومت اسلامی وجود دارد.

۲- بیان مسئله:

اینکه کارگزاران هر حکومتی در معرض خطرند، به صورت اجمالی، مورد تأیید و امری قابل قبول است؛ اما سوالات این پژوهش از این قرار است:

مهمترین آسیب‌های اخلاقی کارگزاران حکومت دینی از نگاه امام علی(ع) در نهج البلاغه کدام است؟

عوامل پیدایش این آسیب‌ها در کارگزاران حکومت دینی، از دیدگاه نهج البلاغه چیست؟

این آسیب‌های اخلاقی، چه پیامدهای ناگواری دارد؟

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

راههای پیشگیری از این آسیب‌ها چیست و چگونه میتوان با آسیب‌های ایجاد شده، مقابله کرد؟

این پژوهش، با عنایت به تعالیم امام علی(ع) در نهج البلاغه، نشان می‌دهد که مهمترین آسیب‌های اخلاقی کارگزاران حکومت دینی، عبارت است از: تکبر، دنیادوستی، خشونت و ستمگری.

مهمترین عوامل مؤثر در ایجاد این آسیب‌ها شامل عجب، ضعف شخصیت، جهل، هوای نفس و قدرت زدگی ناشی از به دست آوردن منصب حکومتی است. همچنین، پیامدهای ناگوار آسیب‌های اخلاقی کارگزاران حکومت دینی، بر اساس آموزه‌های حکومتی امام علی(ع) عبارت است از: استبداد رأی، خشم و نارضایتی مردم، سازشکاری، ریاست طلبی، انحراف از حق مداری، ذلت و خواری و هلاکت.

مهمترین راههای پیشگیری و مقابله با آسیب‌های اخلاقی کارگزاران، شامل سفارش حاکمان و مدیران ارشد به تواضع و فروتنی، زهدگرایی، مدارا و خوش رفتاری و عدالت‌گرایی، التزام به واجبات دینی و برخورد قاطع مسئولان با تندخویان است که در پژوهش حاضر مورد تحلیل و بررسی بیشتر قرار می‌گیرد.

۳- پیشینه پژوهش:

در آثار معاصر، در کتابهای مختلفی به موضوع حکومت اسلامی و ویژگی‌های اخلاقی کارگزاران، پرداخته شده است؛ از جمله؛ کتاب‌هایی با عنوان اخلاق کارگزاران حکومت اسلامی؛ نظیر «کارگزاران شایسته در اسلام» به قلم آقای سید مرتضی حسینی اصفهانی (۱۳۸۴) که رساله دکتری ایشان بوده و به چاپ رسیده است. کتاب‌هایی با عنوان سیمای کارگزاران که از

آسیب‌شناسی اخلاقی کارگزاران حکومت دینی در نهج البلاغه

آن جمله میتوان به «سیمای کارگزاران علی بن ابیطالب امیرالمومنین(ع)» آقای علی اکبر ذاکری (۱۳۷۸) اشاره نمود که شرح مبسوطی از کارگزاران حضرت علی(ع) در والیات مختلف را آورده است. کتاب‌هایی با رویکرد ایجابی نسبت به اصول و ارزش‌های حکومت اسلامی در زمینه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، نظامی و ... که به برخی آسیب‌های اخلاقی نیز پرداخته اند؛

مقالاتی درباره آسیب‌شناسی؛ نظیر آسیب‌های اخلاقی از دیدگاه نهج البلاغه؛ نوشته فاطمه دسترنج که در شماره ۸۳ فصلنامه پژوهش‌های نهج البلاغه به چاپ رسیده است. مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی رفتار کارگزاران حکومتی از منظر اسلام» نوشته مسعود راعی و محمد فالج سلوکلابی که در شماره ۵۸ مجله حکومت اسلامی چاپ شده است.

بررسی این آثار، نشان می‌دهد که در برخی از این آثار، تنها بایسته‌های اخلاقی کارگزاران حکومت، مورد توجه قرار گرفته است و در برخی دیگر به منابع اصیل روایی رجوع نشده است و در برخی هم عوامل آسیب‌زا و راهکارهای مقابله با آسیب‌ها مغفول مانده است.

کتاب و تحقیق‌های مختلفی پیرامون ویژگی‌های اخلاقی کارگزاران از منظر نهج البلاغه انجام شده است، اما با این نگاه تحقیقی مشاهده نشد.

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

۴- اهمیت و ضرورت پژوهش:

تاکنون، موضوع «آسیب شناسی اخلاقی کارگزاران حکومت دینی از دیدگاه نهج البلاغه» در یک پژوهش مستقل مورد تحقیق و بررسی قرار نگرفته است تا مشخص شود هر یک از کارگزاران حکومت دینی در بخش های مختلف حاکمیت، از چه آسیب ها و خطرات اخلاقی باید بپرهیزند و با چه عوامل تهدیدکننده ای مواجه خواهند بود. از این رو، این مسائل، ضرورت تحقیق در این باره را توجیه می نماید و می توان گفت شناسایی این آسیب ها، عوامل آسیب رسان و در نهایت، ارائه راهکارهای پیشگیری و مقابله با آنها هدف پژوهش حاضر است.

۵- مفهوم شناسی:

مفهوم آسیب در حوزه مسائل سیاسی و اجتماعی، ظهور عیب و نقص و خروج از وضع طبیعی و در نهایت پیدایش تباهی است. چنانکه از این واژه در آموزه های اسلامی به «آفت» که به معنای تباہ کننده ای که به چیزی اصابت کند، تعبیر شده است.

آسیب شناسی در حقیقت، شناسایی آن دسته از عوامل مهم و مؤثری است که وجود یا تداوم حیات آن می تواند فرآیند تحقق هر نظام یا سیستمی را متوقف یا به صورت محسوس کند نماید.

عبارت «کارگزاران حکومت» نیز ناظر به دو گروه حاکمان و واسطه میان حاکمان و مردم - مدیران اجرایی، نظامی، قضایی و... است و واسطه میان حاکمان و مردم - مدیران اجرایی، نظامی، قضایی و... است.

«حکومت دینی» در این پژوهش، ناظر به دو مفهوم عام و خاص است؛ مفهوم عام آن به حکومت بر جامعه اسلامی و متدینان برمی گردد؛ گرچه حاکمان، پایبندی کافی به اعتقادات دینی نداشته باشند و مفهوم خاص حکومت دینی، حکومت حاکمان و کارگزاران مقید به شرایع اسلامی بر جامعه اسلامی است که در دوران غیبت امام معصوم(ع) از آن به ولایت فقیه تعبیر می شود.

مهمترین اهداف حکومت با عنایت به آموزه های اسلامی؛ برقراری نظم و انضباط اجتماعی، استقرار امنیت، تأمین نیازهای مادی، جسمی، آزادی های اجتماعی و سیاسی و برقراری عدالت است.

در این مقاله، منظور از کارگزاران، افرادی هستند که از سوی حاکم جامعه اسلامی به اداره بخشی از امور جامعه منصوب و مأمور می شوند.

منظور از اخلاق، صرفاً تعریف اصطلاحی آن به معنای خصلت ها و ملکات درونی انسانی نیست؛ بلکه با نگاهی فراگیر، هر گونه رفتاری را نیز مد نظر دارد. بنابراین مجموعه خصلت های درونی و رفتارهای فردی و اجتماعی را اخلاق می نامیم.

از تعاریف فوق روشن می گردد که موضوع بررسی این مقاله، مجموعه رفتارها و خصال مأموران حکومت اسلامی است که حضرت امیرالمومنین امام علی (علیه السلام) به عنوان حاکم اصلی جامعه به آنها امر فرموده است.

۶- آسیب ها و آفات اخلاقی کارگزاران حکومتی:

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

از مجموع سخنان گهربار امام علی(ع) در نهج البلاغه و سایر منابع مرتبط، چنین به دست می آید که میتوان مهمترین آسیب ها و آفات اخلاقی کارگزاران را در چهار مورد اصلی، تقسیم نمود که عبارت است از:

تکبر، دنیادوستی، تندخویی و خشونت و ستمگری.

۱-۶- تکبر:

یکی از آفات اخلاقی کارگزاران حکومت دینی، تکبر و خودبزرگ بینی است که در آموزه های اسلامی به شدت مذمت شده است. با عنایت به آموزه های علوی(ع) تکبر در عرصه کارگزاری آسیب های اجتناب ناپذیری در پی دارد که این آسیب ها علاوه بر کارگزاران، پیامدهای ناگواری برای جامعه اسلامی داشته و در بسیاری موارد حکومت اسلامی را نیز به چالش می کشاند.

۱-۱-۶- مفهوم تکبر:

کبر به معنای عظمت و بزرگی است و تکبر که مشتق از آن است به مفهوم بزرگی طلبی و خودبینی است. کبر در اصطلاح علم اخلاق، به معنای بزرگ و عزیز شمردن خود بر دیگران است که خلق و خوی باطنی است و به واسطه آن آثار و پیامدهایی در اعمال و رفتار فرد ظاهر می شود که این ظهور، تکبر نامیده میشود(نراقی، بی تا، ۳۸۰: ۱؛ نراقی، ۱۳۷۷: ۲۸۷).

تکبر در کارگزاران حکومت، به گونه ای است که خود را برتر از دیگران و شایسته دستور دادن دانسته و دیگران را تحت امر، برده و فرمانبردار خود می داند و هیچگونه حق رأی و اظهارنظری برای آنها قائل نیستند. در قرآن کریم و روایات معصومان (علیهم السلام) از تکبر، به شدت نهی شده و بدترین اخلاق ها و عیب ها دانسته شده که موجب هلاکت می گردد. از دیدگاه امامان هدایت (علیهم السلام)، متکبران، افرادی هستند که از توجه و الطاف الهی بی بهره اند و مورد غضب الهی قرار گرفته و در زمره اهل جهنم هستند(کلینی، ۱۴۰۷، ۲: ۳۱۰).

۲-۱-۶- عوامل مؤثر در تکبر:

تکبر در کارگزاران حکومت دینی، متأثر از عوامل درونی عجب، ضعف شخصیت، جهل و بی خردی و همچنین عامل بیرونی عملکرد نادرست مردم است. این عوامل از دو جهت دیگر نیز قابل بررسی است یکی جنبه مشترک عوامل که در همه افراد

جامعه وجود دارد و برای شناخت دقیق آن الزم است از منابع اصیل اخلاقی استفاده شود و دیگری جنبه اختصاصی عوامل که ویژه کارگزاران حکومت است و فقط ایشان به سبب منزلتی که در جامعه دارند در معرض آن قرار میگیرند .

مهمترین عوامل درونی تکبر عبارت است از

عجب؛ در کتابهای علم اخلاق، اصلی ترین عامل تکبر، عجب دانسته شده است. عجب، به معنای آن است که آدمی، به جهت کمالی که در خود می بیند، خود را بزرگ شمارد(نراقی، بی تا، ۳۸۰: ۱). تفاوت عجب با کبر، این است که در عجب، آدمی خود را شخصی قابل اعتنا می داند و

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بمحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

خودپسند است؛ اگرچه این خودپسندی نسبت به دیگران نباشد؛ ولی کبر، خودپسندی و برتر دانستن خود از دیگران است؛ به همین دلیل عجب، ریشه کبر دانسته شده است (نراقی، ۱۳۷۷: ۲۸۷).

دومین عامل درونی تکبر، احساس ذلت و خواری درونی است که از آن به ضعف شخصیت تعبیر می شود. امام علی (ع) تکبر را عامل ظهور پستی و فرومایگی انسان میدانند (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۱۰) و در روایتی از امام صادق (ع) آمده است: «هیچ مردی نیست که تکبر کند یا گردنکشی نماید، مگر به خاطر خواری و ذلتی که در وجودش می یابد» (کلینی، ۱۴۰۷: ۳، ۷۶۱).

از دیگر عوامل درونی مؤثر در تکبر بر اساس آموزه های علوی (ع)، جهل و فساد عقل است؛ چنانکه در روایتی از مولای متقیان امام علی (ع) آمده است: «خودبزرگ بینی فرد، دلیلی بر ضعف و سستی عقل اوست». در ادامه کلام حضرت علی (ع)، تکبر، رأس و اصل جهل و نادانی و عین حماقت، دانسته شده است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۰۹). امام (ع) تکبر صاحبان قدرت نسبت به جایگاه خود را ناشی از بی خردی و حماقت آنها می داند و در بیان اینکه چرا تکبر بر جهل و حماقت فرد دلالت می کند، می فرماید: «بسیار شمردن (بزرگ دانستن) خود نسبت به آنچه برای تو باقی نمی ماند و تو نیز برای آن باقی نمی مانی از بزرگترین نادانی است». کسی که دیروز نطفه (آب گندیده های) بوده و فردا مردار می گردد چرا باید تکبر داشته باشد؟ در حقیقت، بی توجهی به مبدأ و معاد که ناشی از جهل انسان بوده عامل تکبر است.

مهمترین عامل بیرونی در ایجاد و تشدید تکبر کارگزاران حکومت که جنبه اختصاصی دارد، توجه بیش از اندازه مردم و فروتنی و اظهار ذلت آنها به سبب منصب و جایگاه کارگزاران است. چنانکه وقتی عده ای از بزرگان و دهقانان شهر انبار، هنگام عزیمت موالی متقیان (ع) به شام با دیدن حضرت (ع) از اسب ها پیاده شدند و در پیش رکاب ایشان دویدند؛ امام (ع) آنها را از این عمل نهی نموده، فرمود: «به خدا قسم! حکمرانان و امیران شما از این عمل، نفعی نمی برند و شما در دنیای خویش، خود را آزار می دهید و در آخرتتان نیز بدبخت می شوید» (حکمت/۳۶).

آسیب شناسی اخلاقی کارگزاران حکومت دینی در نهج البلاغه

۳-۱-۶- آسیب های ناشی از تکبر:

نخستین پیامد تکبر، استبداد رأی و عدم پذیرش پند است. در روایتی از امام صادق (ع) آمده است: «کسی که برای هیچ کس فضیلتی قائل نباشد (خودبزرگ بین باشد)، خودرأی است» (کلینی، ۱۴۰۷: ۸، ۲۴۳؛ ابن بابویه، ۱۴۰۳: ۲۴۴). مولای متقیان (ع) پیامد تکبر را عدم آموزش و یادگیری از دیگران می داند و در سفارش به امام حسن مجتبی (ع) خودپسندی را آفت اندیشه ها معرفی میکند (نامه/۳۱).

دومین پیامد تکبر، گردنکشی و زورمداری کارگزاران است، چنانکه در روایت نبوی (ص) فرد خودبزرگ بین در زمره جباران قرار گرفته و عذابی مانند آنها به او می رسد (نراقی، بی تا، ۱: ۳۸۰). سومین پیامد تکبر، این است که فرد، از انجام کارهای نیک باز می ماند، چنانکه در روایت علوی (ع) آمده است: «خودپسندی، انسان را از افزون سازی کارهای نیک باز می دارد» (حکمت/۱۵۸).

اولین همایش ملی علوم انسانه در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایه

hcwconf.ir

کارگزاران متکبر در نتیجه استبداد رأی، از شناخت جنبه های گوناگون مسائل بازمانده و در تصمیم گیری های خود دچار اشتباه شده و اسباب نارضایتی و پشت کردن مردم به خود و حکومت را ایجاد می کنند، چنانکه مولای متقیان(ع) می فرماید: «برای متکبر، دوستی نیست» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۱۰).

نارضایتی عمومی در بسیاری موارد به صورت، خشم، غضب و دشنام بروز پیدا می کند و پس از اتمام دوران زمامداری، کارگزاران را دچار خواری و پستی بسیار می گرداند؛ زیرا مردم در سال های خدمتشان، تکبر، استبداد رأی و گردنکشی آنها را تحمل نموده و پس از برکناری از قدرت متناسب با عملکرد نادرستشان با آنها رفتار می کنند که این رفتار، موجب ذلت و خواری کارگزاران است .

آخرین پیامد تکبر برای کارگزاران، هلاکت، تلف کردن دنیا و آخرت و مستوجب غضب الهی شدن است که این پیامد در مقبولیت حکومت نیز بسیار اثرگذار است؛ چنانکه حضرت علی(ع) می فرماید: «کسی که خودبینی به او راه یابد هلاک می شود»(ابن بابویه، ۱۳۷۶: ۴۴۷؛ همو، ۱۳۷۸: ۲۰، ۵۴). در روایتی دیگر از مولای متقیان(ع) آمده است: «با بسیاری تکبر، تلف کردن دنیا و آخرت حاصل می شود»(تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۱۰).

۴-۱-۶- راهکارهای پیشگیری از تکبر:

پس از شناخت تکبر و پیامدهای شوم آن برای جامعه و حکومت اسلامی بر مبنای تعالیم حکومتی امام علی(ع) این مسأله ایجاد میشود که آیا در آیین زمامداری حضرت (ع) راهکارهایی برای پیشگیری از این آسیب اخلاقی ارائه شده است؟

از سیره حکومتی امام علی(ع) راهکارهای گوناگونی برای پیشگیری از تکبر کارگزاران، قابل استنباط است:

نخست کارگزاران حکومت باید با یادآوری حکومت و سلطنت الهی، حقارت و کوچکی خود را در عالم وجدان کرده و از تکبر، دوری نمایند، چنان که مولای متقیان(ع) در سفارش به مالک اشتر می فرماید: «هرگاه حکومت، برای تو خودبزرگ بینی و کبر به وجود آورد، به بزرگی سلطنت خداوند که فوق توست و قدرتی که بر تو دارد و تو را بر خودت آن قدرت و توانایی نیست نظر کن، که این نظر کبر و غرورت را می نشاند و تندی و شدت را از تو باز می دارد و عقل از دست رفته را به تو باز می گرداند»(نامه/۵۳).

در گام بعدی حاکمان و مسئولان باید با سفارش به کارگزاران و زیردستان خود در بعد نظری، آنها را از این ردیلت اخلاقی بر حذر دارند؛ چنان که حضرت علی(ع) در خطبه قاصعه، تکبر را مظهر اخلاق جاهلی دانسته که عامل برانگیختن دشمنی ها و محل دمیدن شیطان است. امام(ع) پست ترین حالات حاکمان نزد مردم را حالتی می داند که گمان خودستایی و فخرفروشی به آنها برده شود و از کردارشان، کبر و خودخواهی برداشت شود(خطبه/۲۰۷). و در توصیه به همگان، آن ها را از عوامل کبر بر حذر داشته(خطبه/۲۳۴) و بر لزوم فروتنی و تواضع و کنار گذاشتن تکبر تأکید نموده، فرمود: «پس تاج افتخار تواضع و فروتنی را بر سر نهید و بزرگی و خودپسندی را زیر پا افکنید و تکبر و گردنکشی را از گردنهایتان دور سازید و تواضع را همچون مرزی بین خود و دشمنانتان یعنی شیطان و سپاهیانش قرار دهید».

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

ایشان در سفارش به مالک اشتر نیز آشکارا او را از گردنکشی و برخورد آمرانه با مردم که ناشی از تکبر و خودپسندی است بر حذر داشته، می فرماید: «و در گفتارت نگو که من را امیر کرده اند، فرمان می دهم پس مرا اطاعت کنید؛ که این روش، سبب فساد دل و کاهش و ضعف دین و نزدیک شدن زوال قدرت است» (نامه/۵۳).

یکی از اصول اخلاقی قابل دریافت از سیره معصومان (علیهم السلام)، تواضع و فروتنی ایشان است که مهمترین عامل در ایجاد الگوی مناسب برای کارگزاران حکومت است. امام علی (ع) در نهج البلاغه، خود را از گروهی می داند که برتری جویی ندارند (خطبه/۲۳۴) و مانند همه مردم، بنده و مملوک خداوند متعال هستند (خطبه/۲۰۷).

۲-۶- دنیا دوستی:

یکی دیگر از آسیب های اخلاقی کارگزاران حکومت دینی، دنیادوستی است که در تعالیم معصومان (علیهم السلام) از آن نهی شده است. دنیادوستی بروز حب مال و حب جاه در فرد است (نراقی، بی تا، ۲: ۴۶).

حب مال نشانه اش ثروت اندوزی است ولی حب جاه به مراتب پیچیده تر از حب مال بوده و انسان جاه طلب به دنبال مالک شدن دل ها و تسخیر قلوب مردم است تا او را بزرگ بدانند و از دستوراتش پیروی کنند. نشانه حب جاه در کارگزاران حکومت ریاست طلبی است. پس ثروت اندوزی و ریاست طلبی دو نشانه مهم بروز دنیادوستی در کارگزاران است که آسیب های فراوانی در پی دارد.

۱-۲-۶- مفهوم دنیادوستی

دنیادوستی به معنای غوطه ور شدن در حیات پست دنیوی و پیروی از خواهش های نفسانی نگوهریده و ناپسند است و در روایات معصومین (علیهم السلام) اساس هر خطاکاری و گناهی دانسته شده (منسوب به جعفر بن محمد، ۱۴۰۰: ۱۳۸؛ دیلمی ۱۴۱۲، ۱: ۲۱) که موجب فساد دین مسلمان می گردد (کلینی، ۱۴۰۷: ۲: ۳۱۵؛ ابن فهد حلی، ۱۴۰۷، ۱۰۳).

۲-۲-۶- عوامل مؤثر در دنیادوستی

امام علی (ع) در سفارش به امام حسن مجتبی (ع) در مورد دنیادوستی فرموده است: «مبادا دلگرمی اهل دنیا که به دنیا دل بسته اند و بر سر دنیا به یکدیگر می پرند، تو را فریفته سازد، چه خدا تو را از دنیا خبر داده و دنیا نیز وصف خویش را با تو در میان نهاده و پرده از زشتی هایش گشاده است» (نامه ۳۱). حضرت امیرالمؤمنین (ع) در این قسمت از وصیت نامه، رهنمودهایی در مورد عوامل دنیادوستی بیان می فرماید که البته این عوامل میان همگان مشترک بوده و بیشتر جنبه اخلاقی دارد. یکی از عوامل دنیادوستی که بر دیگر عوامل، سبقت دارد و زمینه ساز تأثیر دیگر عوامل است و موقعیت را برای نفوذ عوامل دیگر فراهم می سازد، عدم رشد شناختی و اخلاقی انسان است. بدین معنا؛ انسان به واسطه عدم شناخت و تکامل معنوی لازم، سریع مجذوب دنیا می گردد و آخرت خود را فراموش می کند. علاوه بر عدم رشد و تکامل آدمی، دل فریبی دنیا، خود عامل دیگری است که انسان را مجذوب خویش می سازد. این جاذبه ها آن چنان، بشر را مجذوب می سازند که قدرت

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

اندیشه از وی سلب می گردد. البته در کنار این علل و اسباب، عوامل دیگری نیز وجود دارند که این جاذبه و کشش را افزون می سازد. یکی از آن عوامل، عامل اجتماعی است. معمولاً در هر اجتماعی اکثر مردم علاقه شدیدی به دنیا دارند و برای به دست آوردن متاع دنیا

سر و دست می شکنند. آدمی وقتی به اطراف خود می نگرد و می بیند همت جمع زیادی متوجه به دست آوردن لذایذ دنیاست، سریع همرنگ جماعت شده و تحت تأثیر آن موج و تحریک اجتماعی، مجذوب دنیا می گردد. این وضعیت اجتماعی، وی را به آن سمت تحریک می کند و توجهش به آن جلب می شود؛ چون می پندارد که یقیناً چیز مهمی است که مردم به آن توجه دارند. البته عوامل اجتماعی دیگری، نظیر چشم و هم چشمی و یا فرار از مذمت و نکوهش دیگران و ... نیز وجود دارند که آدمی را به سمت دنیا می کشانند. عامل دیگری که باید به این عوامل اضافه نمود، عامل وسوسه های شیطانی است که همیشه در صحنه فعالیت ها حاضر است و از دیگر عوامل نیز بهره برداری می کند و موجب روی آوردن آدمی به دنیا شده و دنیا را در منظر وی دوست داشتنی و پسندیده جلوه میدهد (مصباح یزدی، ۱۳۹۱، ۱: ۳۲۳). از دیگر عوامل دنیادوستی، پیروی از هوی و هوس و خواهش های نفسانی است (نراقی، بی تا، ۲: ۲۳). امام علی (ع) در این باره می فرماید: «بدبخت کسی است که فریب هوای نفس خویش خورد» (خطبه/۸۵). موالی متقیان (ع) کسی را که تابع خواهش های نفسش باشد شایسته کارگزاری حکومت اسلامی نمی داند (نامه/۷۱). و این بر اهمیت شناخت عوامل مؤثر در بروز دنیادوستی که در بیشتر موارد میان افراد جامعه مشترک بوده دلالت می کند.

۳-۲-۶- آسیب های ناشی از دنیادوستی

یکی از پیامدهای دنیادوستی، از دست دادن عقل و خرد است که موجب بی بصیرتی و گمراهی کارگزار می شود. امام علی (ع) می فرماید: «چه بسا عقلی که اسیر هوای نفس است و هوای نفس بر او امیری می کند» (حکمت/۱۸۲). ایشان در توصیف ابعاد شخصیتی معاویه، او را شخصی دانسته که مهار خویش را به دنیا سپرده و از راه حق گمراه شده است (نامه/۱۰).

سازشکاری، از دیگر آسیب های ناشی از دنیادوستی و پیروی از هوای نفس است. امام علی (ع) کارگزاران حکومت را از هوی پرستی و توجه به خواهش های نفسانی بر حذر داشته و پیامد آن را سازش کاری و سستی نسبت به اصول می داند ریاست طلبی، از دیگر آسیب ها است. حضرت علی (ع) عامل بیعت عمروعاص با معاویه را ریاست طلبی و به دست آوردن حکومت مصر دانسته، فرمود: «او با معاویه بیعت نکرد مگر به شرط آنکه بخشی (حکومت مصر) به او بدهد و برای دست از دین برداشتن رشوه اندکی به او ببخشد» (خطبه/۳۸).

مهمترین آسیبی که در نتیجه دنیادوستی کارگزاران که ریشه اش پیروی از خواهش های نفسانی است و در جامعه ایجاد می شود، فتنه و فساد است (خطبه/۵۰).

۴-۲-۶- راهکارهای پیشگیری از دنیادوستی

برای پیشگیری از دنیادوستی کارگزاران حکومت دینی، با عنایت به آموزه های علوی، راهکارهایی قابل ارائه است:

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

مهمترین سفارش حاکمان و مسئولان به کارگزاران حکومت دینی، این است که در گفتار و رفتار باید خود را از خطا و اشتباه، مصون ندانند. امام علی(ع) در این باره می فرماید: «من نه برتر از آن هستم که لغزشی ننمایم و نه در رفتار خود از خطا ایمن هستم؛ مگر آنکه خداوند تبارک و تعالی مرا کفایت کند که او بر نفس من از خودم تواناتر است» (خطبه/۲۰۷).

سپس حاکمان باید با بیان پیامدهای کنترل خواهش های نفس، کارگزاران را به مقابله با این آسیب تشویق نمایند. حضرت علی(ع) بزرگترین زمامداران را کسی می داند که بر نفس خویش تسلط داشته باشد و در عهدنامه مالک اشتر، بهترین وزیران را کسانی دانسته که در پیروی از هوای نفس حکمرانان کمتر آنها را یاری کنند. علاوه بر این از دیدگاه ایشان نخستین گام در عدالت گستری، مهار نفس یا همان عدالت فردی است (خطبه/۸۶).

در تعالیم علوی بر لزوم زهدگرایی کارگزاران حکومت تأکید شده است. زهد به معنای کوتاه کردن آرزوها، خالص کردن کارها، شکر در برابر نعمت ها و پرهیزکاری در برابر گناهان است (خطبه/۸۰). مولای متقیان، دنیای حرام که معصیت خدای تبارک و تعالی در آن انجام می گیرد را در مقابل آخرت دانسته و تأکید می کند که دستیابی به آخرت جز با ترک آن حاصل نمی شود (حکمت/ ۱۰۰، ۳۷۷ و ۴۴۸).

علاوه بر این بررسی عملکرد و رفتار انبیای الهی در حیات دنیوی نیز بهترین راهنما در جهت گیری کارگزاران حکومت است. این انسان های برگزیده در زندگی خود با رفتاری زاهدانه و به دور از هرگونه توجه به دنیای حرام و بهره مندی آن چنانی از نعمات و غوطه ورشدن در لذت های آن به حیات مادی خود پایان دادند (خطبه/۱۵۹).

حاکمان و مدیران ارشد در عمل نیز باید با ساده زیستی و پرهیز از دنیادوستی خود، الگویی شایسته برای زیردستان و کارگزاران شان باشند، چنانکه حضرت علی(ع) در دوران زمامداری خود بارها بر بی ارزشی دنیا، مال و ریاست آن تأکید نموده، خطاب به یکی از کارگزاران، بهره خود از دنیا را دو جامه ساده و دو قرص نان دانست (نامه/۴۵).

امام علی(ع) در تعالیم خود، زهد و ساده زیستی را از وظایف حاکم اسلامی دانسته، فرمودند: «خداوند متعال بر رهبران و امامان حق، اینگونه مقدر فرموده که زندگی خود را به مثل ضعیفان جامعه درآوردند تا مبدا رنج فقر، فقیران را به طغیان اندازد» (خطبه/۲۰۰). ایشان بر لزوم همسطح بودن زندگی مسئولان با طبقه محروم جامعه تأکید نموده تا کارگزاران از سختی ها و مشقت های زندگی ناتوانان آگاهی پیدا کنند و مستمندان نیز به این واسطه دلگرم شده و اسباب رضایتشان فراهم آید.

۳-۶- تندخویی و خشونت

تندخویی و خشونت، یکی از مهمترین آسیب های اخلاقی کارگزاران حکومت است که در تعالیم علوی به شدت از آن نهی شده است. تندخویی و خشونت کارگزاران حکومت به سبب اینکه دامنه اثرگذاری همه جامعه را شامل شده و موجبات نارضایتی همگانی و دلسردی مردم نسبت به حکومت را فراهم می کند حائز اهمیت است.

۱-۳-۶- مفهوم تندخویی و خشونت

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

در آموزه های اسلامی، واژه های؛ «الْحَرَقُ»، «الْعُنْفُ» و «الْفَطْرَ» بر تندخویی و خشونت رفتاری دلالت می کنند.

در تعالیم امام علی (ع) خشونت و تندخویی، بدترین، زشت ترین و ناپسندترین اخلاق ها دانسته شده است ایشان وجود خشونت را عامل عیب و زشتی هر چیز می داند (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۷۶ و ۲۶۴).

۲-۳-۶- عوامل مؤثر در تندخویی و خشونت

غضب و عدم تعقل و تفکر، مهمترین عوامل درونی و قدرت زدگی ناشی از منصب و جایگاهی که کارگزار دارد مهمترین عامل بیرونی بروز تندخویی و خشونت است. تندخویی و خشونت از مهمترین پیامدهای غضب است. خشم در روایات معصومان (علیهم السلام) سبب فساد ایمان و کلید هر بدی، دانسته شده که اگر از آن تبعیت شود، ویرانی و هلاکت در پی دارد. در بیان موالی متقیان، شدت غضب و خشم سبب تغییر در شیوه سخن گفتن، قطع ریشه برهان و دلیل و گسستن فهم و درک است (نراقی، بی تا، ۱: ۳۳۸). در حقیقت، با خشونت رفتار کردن و بدون دلیل و منطق از ایده ای دفاع کردن از نشانه های تندخویی است که سبب شدت خشم است.

حضرت علی (ع)، اساس کم عقلی را تندخویی می داند؛ به این معنا که مهمترین پیامد کم عقلی و بی خردی، درشتی کردن با مردم است (خوانساری، ۱۳۶۶، ۴: ۵۰). در کلامی دیگر از ایشان خشم، نشانه سبک مغزی که از شیطان به آدمی رسیده، معرفی شده است (نامه/۷۶). این دو عامل در جامعه مشترک بوده و جنبه اخلاقی دارد و از آن جهت که وقتی با عامل بیرونی همراه شود منجر به تندخویی در کارگزاران می شود مورد واکاوی قرار می گیرد.

مهمترین عامل بیرونی خشونت کارگزاران حکومت دینی که به ایشان اختصاص دارد، قدرت زدگی در اثر برخورداری از جایگاه ویژه حکومتی است. حضرت علی (ع) در سفارش به امیران سپاه خود، آنها را از قدرت زدگی به واسطه برتری و مسئولیتی که دارند بر حذر داشته و به حسن رفتار و پرهیز از خشونت و تندخویی با مردم توصیه می کند (نامه/۵۰). ایشان در نامه خود به مالک اشتر نیز سلطنت و جایگاه حکومتی را سبب ایجاد عظمت و بزرگی در چشم او دانسته که تندخویی و

خشونت از پیامدهای آن است و از او خواسته که با توجه به قدرت و عظمت پروردگار این رذیله اخلاقی را در خود فرو نشاند (نامه/۵۳).

۳-۳-۶- آسیب های ناشی از تندخویی و خشونت

نخستین پیامد خشونت و خشم برای کارگزاران از دیدگاه امام علی (ع)، تباهی عقل و دوری از حق و راه درست است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۶۵). حضرت علی (ع) در تبیین ویژگی درنده خویی، روا دانستن هرگونه ظلم و تعدی به دیگران را مورد تأکید قرار داده، می فرماید: «و درندگان تمام تلاششان، دشمنی و تجاوز به دیگران است» (خطبه/۱۵۲). خشونت و تندخویی که در بیشتر موارد به ظلم و تعدی به حقوق مردم می انجامد مصداقی از درنده خویی نسبت به دیگران است. مولای متقیان در توصیف ویژگی های دوران زمامداری خلیفه دوم، خشونت و تندخویی او را مهمترین خصوصیت دانسته و پیامد آن را اینگونه وصف می نماید: «سخنش تند و ملاقات با او رنج آور و اشتباهش زیاد و عذرخواهی اش بسیار بود... به خدا سوگند! مردم در زمان او دچار اشتباه، ترس و اضطراب شده و هر روز به رنگی درآمدند و از راه خدا منحرف شدند» (خطبه/۳). بر اساس این توصیف کارگزاران خشن علاوه بر منحرف شدن، جامعه را نیز به انحراف می کشانند.

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بمحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

پیامد دیگر درشت خوایی و خشونت برای کارگزاران حکومت بر اساس آموزه های امام علی(ع)، خواری و ذلت است. در روایتی از امام علی(ع) آمده است: «بسا بلندمرتبه ای که زشتی تندخویی او را پست گرداند»(تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۲۶۵). مهمترین آسیب تندخویی و خشونت در بعد اجتماعی، پراکندگی و فاصله گرفتن مردم از کارگزاران حکومت است چنانکه قرآن کریم، عامل وحدت و اجتماع مردم اطراف پیامبر(ص) را نرمی و خوش رفتاری ایشان بیان کرده و خشونت را موجب پراکندگی آنها میدانند(آل عمران/۱۵۹). حضرت علی(ع) نیز خشونت و تندخویی را عامل پراکندگی مردم دانسته، می فرماید: «هرکه درشت خوی باشد و خشونت ورزد مردم از اطرافش پراکنده می شوند»(تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۲۶۴). پس پیامد ناگوار تندخویی و خشونت کارگزاران در جامعه؛ انحراف مردم، پراکندگی و فاصله گرفتن آنها از حکومت است که آن نیز ناکامی حکومت در نیل به یکی از مهمترین اهدافش که ایجاد رضایت همگانی است را در پی دارد.

۴-۳-۶- راهکارهای پیشگیری از تندخویی و خشونت

باعنایت به آموزه های علوی در نهج البلاغه، راهکارهایی برای پیشگیری از تندخویی و خشونت کارگزاران حکومت دینی، قابل ارائه است. این راهکارها، دارای دو بعد نظری و عملی است. بعد نظری از دو جنبه ایجابی و سلبی قابل بررسی است؛ جنبه ایجابی به سفارشهای معصومان(علیهم السلام) به ویژه امام علی(ع) بر لزوم حلم، نرم خویی و مدارای با مردم و جنبه سلبی به سفارش های ایشان در پرهیز از تندخویی و خشونت دلالت می کند. بعد عملی هم به عملکرد و رفتار پیامبر(ص) و امام علی(ع) در خوش رفتاری و مدارا و پرهیز از خشونت اشاره دارد:

الف) جنبه ایجابی

حضرت علی(ع) قوی ترین مردم را کسی می داند که با حلم و بردباری بر غضبش غلبه نماید و در سفارش به یکی از یاران خود فرو بردن خشم هنگام قدرت، حلم هنگام غضب و گذشت در وقت تسلط را مورد تأکید قرار داد(نامه/۶۹). مولای متقیان در سفارش به فرمانداران و کارگزاران خود، خوش رفتاری، ملاحظت و نرم خویی را سبب جذب مردم و انس گرفتن آن ها با مسئولان می داند(نامه/۵۳). علاوه بر این حضرت علی(ع) در آیین زمامداری خود نیز لزوم مدارا با همگان را مورد تأکید قرار داد و در سفارش به مأموران مالیاتی خود خوش رفتاری و نرم خویی را دو رکن اخلاقی مهم دانست(ابن حیون، ۱۳۸۵، ۱: ۲۵۲).

ب) جنبه سلبی

درباره پیامد بدر رفتاری، مولای متقیان می فرماید: «انسان بدر رفتار، سبک سری و کم عقلی بسیار و زندگانی مکدری دارد»(تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۲۶۴).

حضرت علی(ع) همه کارگزاران حکومت از فرمانداران و مأموران مالیاتی را از خشونت و بدر رفتاری با مردم نهی نمود(نامه/۲۵). و در سفارش به مالک اشتر فرمود: «بر مردم همچون حیوان درنده مباش که خوردن آنها را غنیمت دانی... و به خشمی که راه بیرون رفتن از آن وجود دارد شتاب مکن»(نامه/۵۳). حضرت پس از جنگ جمل با وجود ستیزه جویی و دشمنی مردم بصره، گناهکاران آنها را عفو نموده و از کسانی که دست از جنگ کشیدند، شمشیر برداشته و آنها را پدیدار کرد(نامه/۲۹). و در عمل از هرگونه خشونت بی جا پرهیز نمود.

اولین همایش ملی علوم انسان در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایی

hcwconf.ir

از دیگر راهکارهای پیشگیری از تندخویی و خشونت کارگزاران این است که حاکمان و مسئولان باید دیدگاه کارمندان و زیردستان خود را نسبت به منصب حکومتی، اصلاح کنند تا آنها دچار قدرت زدگی نشوند. کارگزاران حکومت باید مسئولیت و کارگزاری خود را فرصتی برای خدمتگزاری بدانند نه زمانی برای بهره برداری از قدرت، چنانکه حضرت علی(ع) در نامه به اشعث بن قیس این اصل را به او گوشزد نمود: «حکمرانی برای تو طعمه نیست، بلکه امانتی بر عهده تو است و از تو خواسته اند دستور مافوق خود را رعایت نمایی. تو را حقی نیست که در امور مردم به دلخواه خود رفتار کنی»(نامه/۵). ایشان در سفارش به مأموران مالیاتی نیز آن ها را خزانه داران مردم، وکلای ملت و نمایندگان پیشوایان نامیده و بر لزوم انصاف، مدارا و صبر در برآوردن نیازهای مردم تأکید نمود(نامه/۵۱). پس اصلاح دیدگاه کارگزاران نسبت به جایگاه حکومتی در جلوگیری از ایجاد آفت تندخویی و خشونت بسیار مؤثر است. مهمترین

راهکار مقابله با تندخویی و خشونت کارگزاران پس از بروز این آسیب، قاطعیت در مواجهه با خاطیان است. حاکمان و مدیران در صورت دریافت گزارشی از تندخویی و خشونت کارمندان خود باید با قاطعیت، آنها را توبیخ و عزل نمایند، چنانکه وقتی ابوالأسود دوئلی که قاضی امام(ع) بود از منصبش عزل شد، از ایشان علت را جویا شد، حضرت فرمود: «برای آنکه دیدم بلندتر از طرف دعوا سخن می گویی»(ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵، ۲: ۳۴۳؛ بروجردی، ۱۳۸۶، ۳۰: ۱۳۶).

۷- نتیجه گیری

با توجه به اینکه حاکمان و کارگزاران حکومت، از مناصب حکومتی و جایگاه مهمی در حکومت برخوردار بوده و در پی آن، امکانات مادی و معنوی، اختیارات، فرصت ها و توانایی هایی به واسطه انتصاب در حکومت، در اختیارشان قرار می گیرد؛ به همان اندازه در معرض انواع آفت ها و آسیب های فراوانی نیز قرار می گیرند. یکی از این آسیب ها و شاید مهمترین آسیبی که دامن گیر کارگزاران می شود آسیب های اخلاقی است. بر اساس آموزه های امام علی(ع) در نهج البلاغه آسیب های اخلاقی کارگزاران حکومت دینی عبارت است از: تکبر، دنیادوستی، خشونت و ستمگری.

عوامل زیادی در ایجاد آسیب های اخلاقی در کارگزاران حکومت دینی تأثیرگذار است. تکبر در کارگزاران حکومت دینی، متأثر از عوامل عجب، ضعف شخصیت، جهل و بی خردی و عملکرد نادرست مردم است. همچنین دو عامل مهم بروز دنیادوستی در کارگزاران، ثروت اندوزی و ریاست طلبی است که هر یک، آسیب های فراوانی در پی دارد. مهمترین عوامل بروز تندخویی و خشونت، غضب، عدم تعقل و تفکر و قدرت زدگی ناشی از منصب است و در نهایت، عواملی که باعث بروز ستمگری در کارگزاران حکومت می شود عبارت است از: دشمنی و کینه، حرص و طمع، پیروی از هوی و هوس.

هر یک از این آسیب های اخلاقی، پیامدهای ناگواری نیز به همراه دارد: استبداد رأی، گردنکشی و زورمداری، فاصله گرفتن از مردم، خشم و ناراضی مردم، سازشکاری، ریاست طلبی، انحراف از حق مداری، ذلت و خواری و هلاکت، از جمله پیامدهای این آسیب ها در نهج البلاغه به شمار رفته است.

اولین همایش ملی علوم انسانی در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبای

hcwconf.ir

مهمترین راه های پیشگیری و مقابله با آسیب های اخلاقی کارگزاران حکومت دینی، عبارت است از: سفارش حاکمان و مدیران ارشد به تواضع و فروتنی، زهدگرایی، مدارا و خوش رفتاری و عدالت گرایی، التزام به واجبات دینی، برخورد قاطع مسئولان با تندخویان، اصلاح نگاه کارگزاران نسبت به جایگاه حکومتی و الگو قرار دادن سیره انبیای الهی در زهد و ساده زیستی.

۸- منابع

- ۱- قرآن کریم
- ۲- نهج البلاغه. (۱۳۷۹). ترجمه و شرح علینقی فیض الاسلام. تهران: انتشارات فقیه.
- ۳- ابن ابی جمهور. محمد بن زین الدین. (۱۴۰۵). عوالی الثالی العزیزیه فی الاحادیث الدینییه. قم: دارالسید الشهدا.
- ۴- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۶). الامالی. تهران: کتابچی.
- ۵- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۶۲). الخصال. قم: جامعه مدرسین.
- ۶- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۸). عیون اخبار الرضا. تهران: جهان.
- ۷- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۰۳). معانی الاخبار. قم: انتشارات اسلامی.
- ۸- ابن حیون، نعمان بن محمد. (۱۳۸۵). دعائم الاسلام. قم: موسسه ال البيت.
- ۹- ابن درید، محمد بن حسن. (بی تا). جمهره اللغه. بیروت: دار الكتاب العلمیه.
- ۱۰- ابن سیده، علی ابن اسماعیل. (بی تا). المحکم و المحيط الاعظم. بیروت: دارالکتاب العلمیه.
- ۱۱- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴). تحف العقول عن آل الرسول. قم: جامعه مدرسین.
- ۱۲- ابن شهر آشوب مازندرانی. (۱۳۷۹). مناقب آل ابیطالب. قم: علامه.
- ۱۳- ابن طاووس، علی بن موسی. (۱۳۴۸). الهوف علی قتلی الطفوف. ترجمه احمد فهری زنجانی. تهران: جهان.
- ۱۴- ابن فهید حلّی، احمد بن محمد. (۱۴۰۷). عده الداعی و نجاح الساعی. قم: دارالکتاب الاسلامی.

اولین همایش ملی علوم انسانه در حکمت معاصر بامحوریت علامه طباطبایه

hcwconf.ir

- ۱۵- ازهری، محمد بن احمد. (بی تا). تهذیب اللغه. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ۱۶- خوانساری محمد بن حسین. (۱۳۶۶). شرح غررالحکم و دررالکلم. تهران: دانشگاه تهران.
- ۱۷- برقی. احمد بن محمد. (۱۳۷۱). المحاسن. قم: دارالکتب الاسلامیه.
- ۱۸- روجردی، آقا حسین. (۱۳۸۶). جامع احادیث الشیعہ. تهران: فرهنگ سبز.
- ۱۹- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۶۶). تصنیف غررالحکم و دررالکلم. قم: دفتر تبلیغات.
- ۲۰- جوهری، اسماعیل بن حماد. (بی تا). الصحاح. بیروت: دارالعلم للملایین.
- ۲۱- دیلمی، حسن بن محمد (۱۴۱۲). ارشاد القلوب الی الصواب. قم: الشریف الرضی.
- ۲۲- زمخشری، محمود بن عمر. (۱۳۸۶). مقدمه الادب. تهران: موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران.
- ۲۳- شهید ثانی، زین الدین بن علی. (۱۴۰۹). منیه المرید. قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- ۲۴- صاحب بن عماد، اسماعیل بن عباد. (بی تا). المحيط فی اللغه. بیروت: عالم الکتب.
- ۲۵- طوسی، محمد بن الحسن. (۱۴۱۴). الامالی. قم: دارالثقافه.
- ۲۶- فراهیدی، خلیل بن احمد. (بی تا). کتاب العین. قم: نشر هجرت.
- ۲۷- قریشی، علی اکبر. (۱۳۷۱). قاموس قرآن. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۲۸- قمی، عباس. (۱۴۱۱). سفینه البحار و مدینه الحکم و الآثار. قم: اسوه.
- ۲۹- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). الکافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۳۰- منسوب به جعفر بن محمد. (۱۴۰۰). مصباح الشریعه. بیروت: اعلمی.
- ۳۱- مصباح یزدی، محمد تقی. (۱۳۹۱). ره توشه: پند های پیامبر(صلی الله علیه و آله) به ابوذر. تحقیق و نگارش: کریم سبحانی. قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی و امام خمینی(قدس سره).
- ۳۲- مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳). الامالی. قم: گنگره شیخ مفید.
- ۳۳- نراقی، احمد. (۱۳۷۷). معراج السعاده. قم: هجرت.
- ۳۴- نراقی، محمد مهدی. (بی تا). جامع السعاده. بیروت: اعلمی.
- ۳۵- نوری، حسین بن محمد تقی. (۱۴۰۸). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: موسسه آل البيت.

اولین همایش ملی
علوم انسانی در حکمت معاصر
بامحوریت علامه طباطبائی

hcwconf.ir
